

امیرکبیر در ادبیات نمایشی معاصر ایران

مقالات

● نیایش پورحسن*

اشاره

امیرکبیر علاوه بر سیاست، اقدامات اجتماعی، عدالت اجتماعی و توسعه اقتصادی و فنی در حوزه فرهنگی کارهای ارزشمندی انجام داد. تأسیس دارالفنون و روزنامه وقایع اتفاقیه از جمله کارهای فرهنگی ایشان بود که این‌ها سرچشمه فعالیت‌ها و جریان‌های فرهنگی و هنری شد. تأسیس اولین سالن نمایش، به سبک جدید و ترجمه آثار نمایشی و اجرای آن در سالن مذکور یکی از این مواردی است که در این مقاله به آن پرداخته می‌شود.

جریان نمایشنامه‌نویسی در ایران پیشینه چندانی ندارد و عمر آن تا به امروز از یک‌صدوپنجاه سال تجاوز نمی‌کند. در آغاز این جریان، بی‌گمان ژانر کمدی، به علت خصایص انتقادی و ارتباط آسان با مخاطب، بیش از همه گونه‌های نمایشی نزد ایرانیان محبوبیت کسب کرد و حتی تا چند دهه بعد نیز به‌صورت ژانر غالب در نمایشنامه‌نویسی ایران باقی ماند.

با آغاز جریان مشروطه و آشنایی ایرانیان با سایر ژانرهای نمایشی نظیر درام و تراژدی و نمایش‌های موزیکال (اپرت و اپرا) رفته‌رفته زیربنای طبع‌آزمایی ایرانیان در زمینه نمایش‌های تاریخی و نگارش درام‌هایی با موضوع سلاطین و حکام و وزرای ایرانی فراهم شد. چنانچه از دوره مشروطه به بعد شاهد نگارش و اجرای آثار نمایشی فراوانی با محتوا و شخصیت‌های تاریخی و اساطیری همچون ضحاک، شاه‌عباس صفوی، نادرشاه افشار، آقا محمدخان قاجار، ناصرالدین‌شاه، محمدعلی‌شاه، داریوش هخامنشی، کورش هخامنشی هستیم.

* پژوهشگر، دانش‌آموخته کارشناسی ارشد ادبیات نمایشی، عضو کانون نویسندگان و منتقدان خانه تئاتر ایران
pourhassanniayesh@g.mail.com

نمایشنامه‌نویسی با موضوع زندگی و واقعه قتل امیرکبیر (ربیع‌الاول ۱۲۶۸ ق) پیشینه چندان‌ی در ایران ندارد و چه‌بسا نگارش این موضوع به دوران بعد از انقراض سلسله قاجار بازمی‌گردد که کم‌کم زمینه نگارش آثاری در قالب نمایشنامه و بعدها فیلم‌نامه و درام‌های رادیویی را فراهم کرد. متأسفانه دسترسی به اغلب این متون در حال حاضر میسر نیست و به همین علت در این مقاله از ارزش‌گذاری کیفی و تحلیل دراماتیک هریک از این آثار اجتناب شده است و در گام نخست، فقط به معرفی اجمالی تعدادی از آثار نمایشی، که در نُه دهه اخیر با موضوع امیرکبیر نگارش شده‌اند، می‌پردازیم.

***

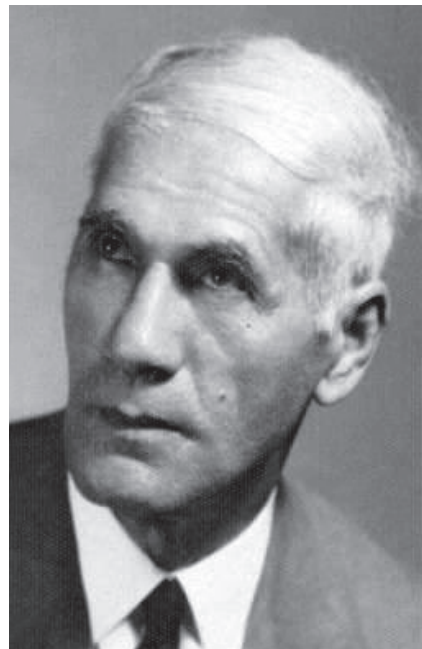
نمایشنامه تاریخی امیرکبیر از نخستین آثار نمایشی شناخته‌شده درباره امیرکبیر است که حدود ده سال، پس از انقراض سلسله قاجار، نگاشته و اجرا شد. این نمایشنامه در پنج پرده است و هلال ناصری آن را در ماه آذر ۱۳۱۴ ش نوشت. این نمایش در تماشاخانه شیروخورشید سرخ تبریز به کارگردانی بیوک‌خان نخجوانی به روی صحنه رفت. در طی سال‌های ۱۳۲۲-۱۳۲۳ ش درام تاریخی امیرکبیر، در شش پرده، نوشته رسام ارژنگی (۱۲۷۱-۱۳۵۴ ش) در سالن دارالفنون به روی صحنه رفت.

سالن امیرکبیر در اوایل سال ۱۳۳۷ ش در مدرسه دارالفنون افتتاح شد. نمایشنامه امیرکبیر نوشته دکتر ابوالقاسم جنتی عطایی (۱۲۹۶-۱۳۷۲ ش) برای نمایش افتتاحیه به اجرا درآمد. او این نمایش را در نیمه نخست دهه ۱۳۲۰ ش نوشت و در همان زمان در تأثیر کشور به روی صحنه رفت. دکتر محمدابراهیم باستانی پاریزی (۱۳۰۴-۱۳۹۳ ش) در کتاب اژدهای هفت‌سر (۱۳۸۰: ۲۲) درباره این نمایش چنین نوشته است:

«تنها نمایشنامه‌ای که درباب امیرکبیر نوشته شد، توسط آقای جنتی عطایی بود که تا حدودی موفقیت‌آمیز بود و ماه‌ها در تماشاخانه‌های لاله‌زار نمایش داده می‌شد. همچنین رمانی که تحت عنوان زنده مرد در تهران‌مصور نوشته شده.»

***

در سال ۱۳۵۴ ش سریال تلویزیونی سلطان صاحبقران را علی حاتمی (۱۳۲۳-۱۳۷۵ ش) به صورت سیاه و سفید در سیزده قسمت ساخت. این سریال برای نخستین‌بار در ۱۵ آبان ۱۳۵۴ از شبکه دوم تلویزیون ملی ایران پخش شد و سپس مجدداً از تاریخ ۷ تیر ۱۳۵۶ از تلویزیون ایران بازپخش شد. در این سریال ناصر ملک‌مطیعی (۱۳۰۹-۱۳۹۷ ش) در نقش امیرکبیر به ایفای نقش پرداخت.

رسام ارژنگی، مولف نمایشنامه تاریخی امیرکبیر

پوستر نمایشنامه تاریخی امیرکبیر، نوشته هلال ناصری، تبریز، ۱۳۱۴ خورشیدی

همچنین در سال ۱۳۵۶ش، پرویز زاهدی (۱۳۱۲-۱۳۹۷ش) مجموعه تلویزیونی میرزا تقی خان امیرکبیر را نوشت و انتشارات سروش آن را منتشر کرد. این سریال تلویزیونی، به کارگردانی سعید نیک‌پور، از اردیبهشت ۱۳۶۴، از شبکه اول سیما پخش شد و یکی از مجموعه‌های پرطرفدار دهه ۱۳۶۰ محسوب می‌شود.

شایان ذکر است که در زمستان ۱۳۹۳ش این مجموعه را حامد عزیزی برای رادیو تنظیم کرد و به مناسبت سال‌مرگ امیرکبیر از شبکه رادیونمایش پخش شد.

دکتر علی رفیعی (متولد ۱۳۱۷ش)، که در سال ۱۳۵۵ به سمت رئیس تئاتر شهر تهران منصوب شد، نمایشنامه‌خاطرات و کابوس‌های یک جامعه‌دار از زندگی و قتل میرزا تقی‌خان فراهانی را با نگاهی به زندگانی و قتل امیرکبیر نوشت که این نمایش به کارگردانی خود وی یک سال بعد در سالن اصلی تئاتر شهر با بازی مهدی هاشمی (ناصرالدین‌شاه)، گلاب آدینه (گلین)، سیاوش طهمورث (امیرکبیر)، هوشنگ توکلی (میرزاآقاخان نوری)، تانیا جوهری (مهدعلیا) و زنده‌یاد پرویز پورحسینی (سفیر انگلیس) روی صحنه رفت.

این نمایش مجدداً از آبان تا دی ۱۳۹۴ در تالار وحدت تهران به کارگردانی علی رفیعی و بازیگری سیامک صفری، مهدی سلطانی، هوشنگ قوانلو، مصطفی ساسانی، مریم سعادت، سارا رسول‌زاده، نسرین درخشان‌زاده، زهیر یاری، یلدا عباسی، عزالدین توفیق، فروغ قجابگلی، عباس جمالی و افراد دیگر به روی صحنه رفت. جالب آنکه تمام صحنه‌های این نمایشنامه در یک حمام رخ می‌دهد؛ حمامی که خون امیرکبیر برای ابدیت بر آن نقش بسته است.

میثاق امیرفجر (متولد ۱۳۲۸ش) از دیگر نویسندگان معاصر است که در سال ۱۳۶۴ نمایشنامه‌امیرکبیر را نوشت و انتشارات تندر در تهران آن را در ۱۹۵ صفحه منتشر کرد.

در تاجیکستان نمایشنامه‌امیرکبیر نوشته محمد غائب، در سال ۱۳۷۹/۲۰۰۱ش،

در تئاتر دولتی شهر کولاب، در سومین جشنواره بین‌المللی تئاتر ایران زمین شرکت کرد که نگارش و اجرای این نمایشنامه با موضوع امیرکبیر از جانب برگزارکنندگان تئاترهای برون‌مرزی در نوبه خود جالب توجه بوده است. همچنین منوچهر اکبرلو (متولد ۱۳۴۱ش) نمایشنامه‌ای با عنوان امیرکبیر نوشته است که بخش کوتاهی از آن در مجله نمایش در شماره ۱۱۶-۱۱۵ (فروردین و اردیبهشت ۱۳۸۸) منتشر شد.

در سال‌های اخیر نگارش آثاری با سیمای امیرکبیر در بین جامعه نمایشی ایران رشد چشمگیری داشته است. چنان‌که از این دست آثار باید به نمایشنامه‌امیرکبیر، نوشته محمدرضا شاه‌مردی، اشاره کرد که در سال ۱۳۹۲ در قم نگارش یافت و جایزه سوم نویسندگی از بیست‌وپنجمین جشنواره تئاتر منطقه‌ای فجر و جشنواره استانی تئاتر قم را دریافت کرد. این نمایشنامه در سی‌وسومین جشنواره تئاتر فجر نیز به روی صحنه رفت و چند اجرای عمومی

دکتر ابوالقاسم جنتی عطایی،
نویسنده نمایشنامه امیرکبیر.

شرح زندگانی
و واقعه قتل
صدراعظم فقید و
شهیر ایران بالغ بر
هشتاد سال است
که به مضامین
نمایشی ایران وارد
شده است

(۲۱ آبان تا ۵ آذر ۱۳۹۵ و ۱۸ مهر تا ۱۷ آبان ۱۳۹۸) نیز در خانه نمایش فرهنگسرای جوان قم داشته است.

همچنین در سال ۱۳۹۴ نمایش رادیویی امیرکبیر با نام سه سال صدرات را مجید دین‌دار نوشت که در اردیبهشت همان سال با کارگردانی مرحوم صدرالدین شجره (۱۳۳۱-۱۳۹۷) به همت اداره کل هنرهای نمایشی رادیو ضبط و پخش شد. نمایشنامه حکایت فین به روایت جنجین (حکایت بچه‌جن‌هایی که شاهد قتل امیرکبیر بودند) نوشته ابوالفضل حاج علی‌خانی از دیگر نمایشنامه‌هایی است که در قالب نمایش‌های ایرانی نگارش یافته است. این نمایشنامه با کارگردانی خود وی، در دی ماه ۱۳۹۴ در تماشاخانه باران و در اسفند همان سال در تماشاخانه عمارت مسعودیه تهران، به اجرا درآمد. این نمایش برای نخستین بار در هفدهمین جشنواره نمایش‌های آیینی - سنتی در شهریور ۱۳۹۴ در تالار چهارسو به‌روی صحنه رفت.

مهدی صفاری‌نژاد (متولد ۱۳۶۳ش) نیز نمایشنامه‌ای در قالب نمایش‌های شادی‌آور (تقلید) با عنوان کاش چشم نمی‌دید؛ مضحکه قتل امیرکبیر را در سال ۱۳۹۵ نوشت که این اثر را انتشارات سوره تماشا در سال ۱۳۹۷ به چاپ رساند. این اثر چند بار در تماشاخانه‌های کشور اجرا شد. این کتاب از معدود نمایشنامه‌هایی است با موضوع امیرکبیر که به چاپ دوم رسیده است.

نمایشنامه رادیویی امیرکبیر به زبان انگلیسی نوشته گروه معارف برون‌مرزی از دیگر آثار رادیویی است که با تهیه‌کنندگی میریوسف رضوی در پنج قسمت سی دقیقه‌ای ضبط و تهیه شد و از تاریخ ۲۹ مرداد ۱۳۹۶ در رادیو انگلیسی معاونت برون‌مرزی پخش شد.

در سال ۱۳۹۷ نیز چندین اثر نمایشی با موضوع امیرکبیر نگاشته و اجرا شد که از آن جمله باید به آثار ذیل اشاره کرد:

نمایشنامه امیرکبیر نوشته حسن باقری (۱۳۹۷ش)، نمایشنامه خواب‌نامه ملیحکان نوشته مجید صدیقی (تاریخ اجرا: اسفند ۱۳۹۷ در تماشاخانه ماه اصفهان)، نمایشنامه زندگی‌نامه امیرکبیر از صدرات تا وزارت نوشته مهدی دریایی (تاریخ اجرا: دی ۱۳۹۷ در باغ فین کاشان)، نمایشنامه وقایع اتفاقیه نوشته علی موسویان (این نمایشنامه به کارگردانی شهرام عبدلی از تاریخ ۸ اسفند ۱۳۹۷ تا ۳۰ فروردین ۱۳۹۸ در تالار سنگلج تهران به اجرا درآمد).

همچنین مجموعه رادیویی شرح بیداری پیش از خواب نوشته علی دنیوی ساروی نیز از دیگر نمایشنامه‌های رادیویی با موضوع امیرکبیر است که رادیونمایش آن را از تاریخ بیستم دی ماه ۱۳۹۷ پخش کرد.

***

شرح زندگانی و واقعه قتل صدراعظم فقید و شهیر ایران بالغ بر هشتاد سال است که به مضامین نمایشی ایران وارد شده است و بخشی از متون نمایشی ایرانیان را به خود اختصاص داده است.

درباره روایت قتل امیرکبیر تعداد نامعلومی آثار تاکنون در قالب درام تاریخی، مجموعه رادیویی، مجموعه تلویزیونی، نمایش‌های تقلیدی نگارش شده است که ارزش‌گذاری و بررسی هر یک از آن‌ها متأسفانه در حال حاضر مقدور نیست، زیرا در بین این آثار، که تعدادی از آن‌ها منتشر نشده‌اند، برخی صرفاً برای اجرا در صحنه نگاشته شده‌اند و تعدادی دیگر نیز برای تولیدات رادیویی در نظر گرفته شده‌اند که ارزش‌های اجرایی آن بر ارزش‌های ادبی آن ارجحیت دارد.

در مجموع، نگارش درام تاریخی با موضوع قهرمانان ملی یک کشور همواره از سخت‌ترین سوژه‌های درام‌نویسی هر کشوری است که امید است نمایشنامه‌نویسان این مرزوبوم بتوانند در آینده‌ای نه‌چندان دور به دستاوردها و ابتکارات بدیعی در این زمینه دست یابند. مسلماً این قِسم نمایشنامه‌نویسی می‌تواند زیربنای شکل‌گیری درام‌نویسی ملی را در کشور ما تقویت کند و نام و آوازه برخی از مشاهیر این سرزمین را برای آیندگان از مرز فراموشی‌رهایی بخشد.

نگارش درام
تاریخی با موضوع
قهرمانان ملی
یک کشور همواره
از سخت‌ترین
سوژه‌های
درام‌نویسی هر
کشوری است

منابع

۱. رنجبر فخری، محمود (۱۳۸۳)، نمایش در تبریز، تهران، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
۲. جنتی عطایی، ابوالقاسم (۱۳۳۳). بنیاد نمایش در ایران. تهران، ابن‌سینا.
۳. باستانی پاریزی، محمدابراهیم (۱۳۸۰) اژدهای هفت‌سر، تهران، نارمک.
۴. خانمی، علی (۱۳۷۶)، مجموعه آثار، جلد ۱، تهران، نشر مرکز.
۵. زاهدی پرویز (۱۳۶۵)، متن کامل فیلمنامه سریال تلویزیونی میرزا تقی‌خان امیرکبیر، تهران، سروش.
۶. امیر، قجر، میثاق (۱۳۶۴) نمایشنامه امیرکبیر، تهران، تندر.